

Роман Бучко

Кіно скитальців

Письменник і кінорежисер
Леонід ПолтаваОбкладинка книжки Ярослава
Кулинич

Найжахливіша бойня в історії людства, мотивована класовою та расовою ненавистю, залишила понад 20 мільйонів жертв, безліч інвалідів та шість мільйонів вигнанців з рідних земель, серед яких понад два мільйони українців, бо в черговий раз Україна стала об'єктом, а не суб'єктом глобальної політики. В окупаційній зоні альянтів опинилися військовополонені, вивезені на примусові роботи, в'язні концтаборів та втікачі від комуністичного режиму. Після репатріації, щоб не поповнити ГУЛАГ, не повернулося понад 200 тисяч осіб, переважно мешканців Західної України та інтелігенції зі сходу, якій вдалося уникнути чисток (вчені, письменники, актори). Дві третини цих утікачів були розміщені у 80-ти таборах переміщених осіб Д.П. (Displaced persons) в очікуванні на дозвіл міжнародних організацій, що опікувалися ними, на еміграцію. Третина поза таборами, бездомна та без засобів існування, залишилася відбудовувати зруйновані війною Німеччину та Австрію. Вони були потрактовані як жертви війни, на відміну від Батьківщини-мачухи, де образливо-зневажливі «етноніми» – мазепинці і петлюрівці як ознаку сепаратизму – замінили на бандерівці, незалежно від того, належали носії мови і вишиванок до цього крила ОУН чи ні. Переміщені особи почали самоорганізовуватися. Вони відкривали школи, церкви, молодіжні та жіночі організації, курси ремесел, періодичні видання різних партій. У Німеччині й Австрії у 1945–1950 роках виходило 275 більш чи менш тривалих українських газет і журналів (Енциклопедія українознавства / За редакцією В. Кубійовича. – Т. 6. – Мюнхен–Париж, 1970. – С. 2320). В 1968–1969 роках у діаспорі (США, Канада, Бразилія, Аргентина, країни Західної Європи) виходило вже тільки 45 українських газет та 97 журналів (Там само. – С. 2321). Центр української еміграції – Вільний університет, Вища економічна школа, НТШ – переноситься з Берліна в Баварію. Йосип Гірняк смішить таборову публіку комедіями Іларіона Чолгана (Чолган І. 12 п'єс без однієї. – Нью-Йорк: Слово, 1990). Олімпія Добровольська ставить «Оргію» Лесі Українки, в якій

спростовує закиди про несценічність драм поетеси (Кошелівець Ів. «Оргія» Л. Українки в студії Й. Гірняка // Українська трибуна. – 19.10.1947. – С. 5). У тому ж номері цієї газети (К. Фільм-репортаж «Свято весни в Міттенвальді») повідомлялося, що кіноаматор Зенон Еліїв знімає Пластове Джемборі (Зустріч). Його інші аматорські фільми – «Свято Героїв» та «З'їзд СУМу в Авгсбурзі» – разом з репортажами з різних таборів намагалися об'єднати і озвучити, та невідомо чи вистачило ентузіазму. Фільм В. Стажевського «Тарас Бульба», знятий у Мюнхені в 1920-х роках російськими емігрантами і критикований свого часу волинською пресою, озвучив Кедриський у США в 1960-х роках. Богдан Солук у Німеччині зняв 12-хвилинний фільм «Бандура» про гастролі капели бандуристів з Торонто, очолюваної Г. Китастима, а також про таборове життя – «Українські Д.П. в Німеччині», які демонструвалися в країнах поселення емігрантів (Дідюк В. Б. Солук – видатний фільмовий продуцент // Наша мета. – 1979).

Творчу активність проявляє журналіст та літератор Леонід Полтава – створює студію «У-фільм» у Парижі, де знімає кілька документальних фільмів: «Українці у Франції», «Українці в Англії», «Українці у Великій Британії», «Українці в Німеччині» та дитячий фільм «Мавпячий король». Технічним керівником студії був Е. Березняк, були й співавтори. Вони ще сподівалися повернутися додому і сподівалися, що їхні митарства там можуть когось зацікавити. Полтава займався організаційною роботою і творчим упорядкуванням цієї хроніки. Він змонтував фільм «Україна в огні» з кадрів німецьких та советських військових кінооператорів, можливо, назвавши його так після заборони Довженкової однойменної кіноповісті. Згодом Євген Деслав змонтує заборонені німецькою цензурою кінокадри швейцарських документалістів у фільм «Країна чорної землі». Полтава емігрує у США, там видасть кілька книжок поезій та прози, писатиме сценарії документальних фільмів і сторінки історії емігрантського кіно. З його від'їздом діяльність студії «У-фільм» припинила-

Кінорежисер Богдан Солук

ся, але у Франції 1954 року Б. Дніпровий з аматорами екранізує свою версію опери «Наталка Полтавка» і, за порадою Деслава, посилає її на Каннський фестиваль, де отримує почесну бронзову премію «За свіжість акції». Наступний фільм Дніпрового «Коли співають солов'ї» за творами української класики мав менший успіх, як і кілька документальних фільмів, зокрема, про останні роки життя В. Винниченка, чию п'єсу «Чорна Пантера і Білий Ведмідь» екранізували французькі кінематографісти. Живучи у Франції, письменник перестав «пити бром», вернувся до літератури, відкрив у собі ще й талант живописця. Пощо ж було баламутити прихильників і заважати генералу українського походження створювати державу, як це зробив інший царський генерал шведського походження з Фінляндією? Дніпровий також перемонтував і озвучив французьку версію «Тараса Бульби» 1930-х років з Гаррі Бером для потреб емігрантів. Цікаво, що й Акіра Куросава хотів екранізувати цю повість Гоголя у спільному радянсько-японському проєкті, але тодішня кон'юнктура цьому завадила. Він, як і наші патріоти, вбачав у сюжеті античну трагедійність – батько вбиває сина за зраду, але не усвідомлював історичного контексту. Насправді Гоголь, мешкаючи у Погодіна, не наважився зобразити цю жертву в ім'я Батьківщини й свободи: його герой уболіває лише за віру і царя, хоча письменник не міг не знати, що цариця вигнала козаків із Батьківщини або закріпачила. Він посилав матері поради, як управляти тими кріпаками, а на Шевченкове щире «брате, ти смієшся, а я плачу» поза очі відреагував не надто доброзичливо: «...в его стихах дѣгтя много...». Остання екранізація сюжету, здійснена Бортком, лише підтверджує мотивацію класика.

Інший шляхтич Липинський, чиї листи брати-хлібороби досі так і не прочитали, точно діагнував анамнез нашої хвороби – кочубеївщина. Міфологізація козацької сторінки нашої історії запліднила фольклор на наступні покоління, навіть польський фольклор збагатився піснею Пандури «Гей, соколи!» про реєстрових

козаків. В еміграції усіх – націоналістів, гетьманців, лібералів, правих і лівих – об'єднувала лише ця сторінка в суб'єктивно тлумаченій версії Гоголя. Всі успішні народи міфологізують свою історію для самоствердження, а ми ходимо по замороженому колу, повторюючи геродотових кіммерійців, що звозували самі себе.

З Німеччини відлетіли за океан «сивим шнуром» ще кілька кінематографістів. Юрій Тамарський, колишній сотник УНР, що дивом вижив і працював кінооператором на Одеській кінофабриці ВУФКУ, де зняв кілька фільмів. У Бразилії, куди доля його занесла, заснував студію, в якій зняв фільм «Місто, що веде» про Сан Паулю, й був нагороджений дипломом і грошовою премією. Згодом знімає інші документальні фільми – «Три столиці – Сальвадор, Ріо-де-Жанейро і Бразилія», «Бразилійські індіани», «Сан Паулю та водоспади Ігдасу» (Свобода. – 12.06.1952). Він викладав у Музично-мистецькій академії в Бразилії, пізніше в Українському технічному інституті у США (Там само. – 02.11.1962) і продовжував фіксувати життя діаспори. І. Ільницький опинився в Аргентині, де заснував студію «Мендоза-фільм», купив іншу («Андес-фільм») з наміром робити копродукцію з американськими та європейськими студіями. (Гомін України. – 26.07.1958), але, здається, йому не вдалося цей проєкт зреалізувати.

Ярослав Кулинич разом з двадцятьма двома ровесниками з села Мужилів на Тернопільщині, втікаючи від «визволення», опинився також в таборах Д.П. Тут він вишколював дітей у Пласті, навчався у Вищій економічній школі, опанував основи фотографії в студії полковника Дяченка, працював на кіностудії УФА, потім доля занесла його в Австралію. Недовго займався ресторанною справою, щоб придбати кіноапаратуру, і решту свого життя присвятив документальній кінофіксації життя емігрантів. У своїх спогадах він докладно описує перипетії життя свого і рідних, рясно оздобивши їх фотографіями та газетними відгуками на його фільми, в тому числі критичними, бо самотужки опановував ремесло і все життя вчився. Фіксація факту – таке завдан-

Кінорежисер Богдан Солук

ня ставив перед собою, тож не переймався пошуками форми. Перший фільм «Життя українців Австралії» критикували власне за композиційну недосконалість. Він возив його по українських осередках, де водночас знімав школи, громадські події, церковні ритуали, поступово доповнюючи свій фільм епізодами – «Життя українців Південної Австралії», «З громадського життя Тасманії». Демонстрував він також фільми Солука «Капулу» та «Українські Д.П. в Німеччині», а також «Землю» О. Довженка і «Наталку Полтавку» І. Кавалерідзе, копії яких якимось чином дістав. Йому першому вдалося зняти фільм про аборигенів в одному буші та їхнього вождя Намаджару за кілька тижнів до його смерті – той навчався малярству разом з українцем Савчуком, і власне завдяки йому це і вдалося. Цей фільм – «З камерою по Австралії» – технічно і творчо був кращим від попереднього і разом з екзотичним змістом розширив аудиторію. Майстерність приходила з досвідом, крім того, долучився літератор Я. Андрухович, а згодом свої кадри запропонували кіноаматори С. Куницький, П. Кардаш, І. Святковський, графік Л. Денисенко, – разом вони планували змонтувати фільм до 10-ліття поселення українців у Австралії, але після від'їзду Кулиничча у США, як і у випадку з Леонідом Полтавою, ентузіазм його спільників згас. Кулинич присвятив своє життя кінематографу вже в Америці (великою мірою завдяки жертвності дружини). У своїй книзі «Фільмова творчість Ярослава Кулиничча», виданій 1994 року в Нью-Йорку, Кулинич подає 20 рецензій на свої фільми з

української преси – газет «Вільна Думка» та «Українець в Австралії» за 1959–1961 роки.

Залишився в Німеччині Іван Процик, син священника з села Прималів на Львівщині, який до війни навчався у Львівській малій духовній семінарії і вже тоді цікавився кінематографом, напевно, в середовищі журналу «Світло й тінь». У Мюнхені закінчив економічні студії Українського технічно-господарського інституту і 1949 року зняв свій перший документальний фільм про відзначення 10-ї річниці рідної семінарії. Пізніше працює в різних німецьких студіях – «Арт-фільм», «Д56-фільм», «Шенгер-фільм», та інших, а у 1959–1961 роках стає асистентом швейцарського документаліста Віктора Бореля, супутника життя української письменниці Семаки-Борель, яка, напевно, спричинилася до майстерності чоловіка, порівнюваного з американцем Флаерті і шведом Суксдорфом. Процик скористався цим досвідом при фіксації громадського, культурного та релігійного життя українців у Німеччині. Одним з його кращих фільмів називають «Дім української науки» – про дослідницьку та освітню роль таких українських установ у Баварії як Вільний університет, Технічно-господарський інститут, НТШ. Остання саме тоді завершувала «Енциклопедію українознавства», про яку в Україні тоді не сміли і згадувати. Фільм показує науковців у контексті німецьких установ Мюнхена та Регенсбурга, куди перебрався Господарський інститут з чеських Подебрадів після війни. В. Жила перелічує 20 документальних фільмів Процика, знятих з 1959 до 1966 року, серед них окремий про Український вільний університет, його ректора Мірчука, про діяльність Пласту, СУМу, репортаж про похорон Бандери, а найбільше – про події, пов'язані з церковним життям (Жила В. Документальні культурні фільми Івана Процика // Свобода. – 15.06.1966). Церковні урочистості за участі владики скитальців, а пізніше діяльність кардинала Йосифа Сліпого, випущеного під час «відлиги» зі сталінських таборів, зняті Проциком, залишаться важливим літописом історії церкви у змонтованому повнометражному фільмі, що склався з десяти епізодів, які охоплювали події двох десятиліть. Співавторами фільму були коментатор Іван Волянський та Улас Самчук, диктором – Юрій Тимченко, доглядником – Михайло Іваняк. (Лев В. Важливий довгометражний кольоровий фільм // Свобода. – 09.09.1975). Історик кіно Борис Берест у короткому переліку українців у німецькій кінематографії найбільше похвальних слів присвятив Іванові Лину, оператору, якому «...вдалось вигідно вирізнитись серед досвідчених фахових німецьких кінооператорів», почавши з «Фільму без назви» та «Кам'яної богині» з 1949 року, де він був асистентом оператора, до пізніших культурно-наукових і телевізійних фільмів (один із них нагороджений у 1953 році), але, схоже, української тематики він не торкався, хоча Лин пообіцяв кореспондентові газети «Шлях перемоги» «...вишколити в майбутньому кадри кінематографістів з інших українців, ...щоб вони могли гідно заступати українську справу» (Шлях перемоги. – 23.01.1955, цит. за: Берест Б. Історія українського кіно. – Нью Йорк, 1964. – С.193). Але до цього не дійшло, бо активніші земляки перебралися за океан, щоб там вписати свою сторінку в історію нашого кіно.